

עשרת הדברות - בין דת למוסר

בפרשת יתרו קוראים אנו על מעמד הר סיני ונתינת עשרת הדברות, מוקד הברית בין הקב"ה לבין עם ישראל. שני לוחות הברית יכלו להתמקד בעבודת ה', במצוות פולחניות, בדרישה לכניעה טוטלית לרצון הא-לוהים. לא כך בנויים עשרת הדברות. הם פותחים באמונה בא-לוהים, אך נוסף לה מוקד שני: 'בין אדם לחברו'. הדת והמוסר שזורים יחדיו.

לקשר שבין דת ומוסר יש שני צדדים. האמונה בה', שאינה מלווה בתודעה מוסרית ובמעשים טובים, הופכת לחטא החמור ביותר בתורה: חילול השם. האדם הדתי שאינו מוסרי פוגע בדמות הא-להים בו הוא מאמין. האמונה פירושה ללכת בדרכי הקב"ה, כמו שנאמר על אברהם: "כִּי יִדְעֵתִיו לְמַעַן אֲשֶׁר יֵצֵא אֶת בְּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דְרָכָה ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט" (בראשית יח, יט). דרכים אלה הם צדקה ומשפט, אך גם חסד ורחמים, כי הוא "אָבִי יְתוּמִים וְדֹןִין אֶלְמָנוֹת" (תהלים סח, ו). יש קשר עמוק בין דת למוסר. המקבילה ל"אָנֹכִי ה' אֶ-לֹהֶיךָ" הוא "לֹא תִרְצַח", המקבילה ל"לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פָּנָי" הוא "לֹא תִנָּאֵף", ויש בהקבלות אלו אנלוגיה עמוקה מאוד.

אשר בך ירוחם יתום

עד כאן צד אחד של המשוואה: הדת מצווה אותנו על המוסר. אולם יש צד אחר ברור הרבה פחות. המוסר מבוסס על התגלות א-להים. את המדע לומדים אנו מתוך הסתכלות בעולם. לא כך, המוסר. אין מוסר טבעי. בטבע שולטים חוקי הגיוגל. שוררת בה מלחמה אכזרית על השליטה ועל ההישרדות. האדם הטבעי איננו שונה, אדם לאדם זאב; או כמשל האהוב על ברוך שפינוזה, הדג הגדול בולע את הדג הקטן: אדם לאדם דג. כאן נעוץ אחד מיסודות הניגוד שבין אתונה וירושלים. אתונה סברה שהטבע הוא קנה המידה של הנורמות האנושיות. היהדות מציעה פרספקטיבה שונה. לא נורמות "מן הטבע", אלא תורה "מן השמים". היא קוראת לנו לנקוט בפרספקטיבה א-לוהית, ומתוך כך בחוצפה נבואית השופטת את החברה, אך גם את הטבע עצמו. מכאן החזון הנועז ביותר: "וְגֵר זָאב עִם כֶּבֶשׂ וְנֶמֶר עִם גְּדִי יִרְבֹּץ וְעֹגֵל וּכְפִיר וּמִרְיָא יִחָדּוּ וְנֹעַר קָטָן נִהְגָּ בָם" (ישעיה יא, ו). הנבואה דורשת את שינוי הטבע החברתי ושינוי הטבע הכלכלי, ה"טבע" המסתתר בתוך המילה "מטבע". היא מצפה לגאולת הטבע, כדי שיתאים לקולות ששמענו מן השמים.

אמנם כן, יש מוסר ומשפט "טבעיים". הם תוצאה של משחק הכוחות בחברה, של הכדאיות של "שמור לי ואשמור לך" ושל הפחד מהמשטרה. אולם, לפעמים מתעורר באדם

רגש אחד, כנה, אותנטי, שאיננו נולד מחולשה אלא מכוח. זהו רגש של חמלה ולא של פחד, הקורא לאדם למחות "דמעה מעל פנים" (ישעיה כה, ח). המוסר פורץ אלינו ממקורו המצוי מעבר לטבע.

חז"ל מסרו לנו בגרסאות שונות שבת-קול יוצאת מהר חורב, דהיינו מהר סיני, וקוראת לבני האדם לחזור בתשובה. האמנם שומעים אנו באזנו בת-קול זאת? שאל הבעל שם טוב. האמנם ניתן להקליט אותה? "וביאר [הבעל שם טוב] ז"ל כי הבת קול הוא הרהורי תשובה הבאים לאדם בכל יום... שזהו מן הכרוז שמכריזין שובו בנים שובבים". (דגל מחנה אפרים, פרשת ויקרא). האדם ששומע את קולו של המוסר הבוקע מתוך ליבו, שומע את ההד, את "בת הקול" לקולו של הקב"ה היורד אלינו במעין שיחה לא מזוהה. אף האדם "החילוני" המחפש באופן אותנטי, את המוסר האמיתי עושה את רצונו של א-לוהים למרות שאינו עושה את מצוותו. המצפון האנושי הוא מעין "מיקרו-מעמד-הר-סיני". זהו הסוד של דברי הושע (יד, ה): "אֶשֶׁר בָּךְ - יִרְחֵם יְתוֹם". רק בעקבות הקול הפנימי הזה, מחפש האדם צידוק פילוסופי לפעולתו המוסרית. ללא המצפון התמים הלא-פילוסופי, שום צידוק רציונלי לא יוכל להוות בסיס למוסר.

הרלבנטיות של עשרת הדברות

עשרת הדברות הם הלב של היהדות אך הם אינם מספיקים. הם זקוקים לתרי"ג מצוות בהן יבואו לידי ביטוי ומימוש. אך מצד שני, אין להבין את המצוות אלא מתוך הפרספקטיבה של עשרת הדברות, ובראשם הדיבר הראשון: "אֲנֹכִי ה' א-לוהיך אֶשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּיַת עֶבְדִּים". עם ישראל היה חייב לעבור את שעבוד מצרים, את חוויית בית העבדים כדי שיוכל להפנים את המשמעות האמיתית של החופש האנושי, ומתוך כך להיהפך לעד נצחי למלכות שמים עלי אדמות. עם ישראל הוא נציג האנושות בה"א הידיעה, וזאת למרות שנאת העולם אליו. מכאן הדרישה הראשונה לאנושות כולה. "אנכי" מלמד אותנו שמלכותו של הקב"ה היא הניגוד הגמור לכל טוטליטריזם בו האדם הופך לאל, בין באלילות העתיקה בין בניא-אלילות המודרנית על גווניה השונים, הפשיסטית, הקומוניסטית והקפיטליסטית.

וכך חייבים אנו להמשיך ולקרוא את כל עשרת הדברות. הדיבר השני מצווה אותנו במלחמה בפגניות, בסמלים ההופכים למציאות. זאת המלחמה באלילות, באילולי הקולנוע, הטלביזיה והספורט, אך גם באילולי הכסף והזהב, התאוה והעושר, וב"אל הזר" אשר בקרבנו, היצר הרע. ה"לא תשא את שם ה' א-להיך לשווא" מצווה עלינו את הכבוד לשם ה', הערב לשבועות ולנאמנות להבטחות ולחוזים שלקחנו על עצמנו. אנו חייבים להבין את השבת, את גבולות השעבוד שאנו משעבדים את האדם ואת הטבע. אנו חייבים להוקיר את ההורים, אך גם את תפקידנו כהורים. הלוח השני קורא לנו לשמור על גבולות הכוח שלי; לשמור על

האהבה, נדר שלא יופר; להכיר בזכויות הזולת, לחיות בתודעה שאמנם שומר אחי אנוכי. ולבסוף היא דורשת מאתנו שהמעשים יהיו מלווים גם בניסיון להגיע לטוהרת הלב. זאת המשימה האחרונה והקשה בכולם: "לא תחמד".

המאבק על הערכים

עשרת הדברות הפכו מזמן לבסיס מוסרי לרוב האנושות. אולם, הם לא סיימו את תפקידם. הם רלוונטיים כתמיד, ואולי, לאור הטכנולוגיה המודרנית, יותר מתמיד. המאה העשרים הייתה עדה למאבק הדרמטי של עשרת הדברות כנגד השלילה השטנית של הנאציזם. בנאציזם הרע הפך לטוב והטוב - לרע. התקיים כאן היפוך הערכים, גילוי עשרת דברות של רשע. ולא לחינם היפוך זה היה מעורב באנטישמיות ואנטי-יהדות. המרד כנגד עשרת הדברות היה גם מלחמה כנגד העם שהיה כלי בשמיעת עשרת הדברות ובקבלת ה"לא תרצח".

חז"ל לימדו אותנו שהטבע נברא בעשרה מאמרות, דוגמת ה"וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר". כנגדם מצווה אותנו המוסר להתעלות בעשרת הדברות. וכבר אמר בעל ה"שפת-אמת", הרבי השני בשושלת חסידות גור, שבין המאמרות והדברות מצויות עשר המכות. עשר המכות מסמלות את הטרגדיה ההיסטורית הגדולה של האנושות השוכחת את האחריות לאדם ולטבע, המתעלמת מהעמידה בפני האלוקים בהר סיני ומהמצפון האנושי. את המדרון התלול הזה המוליך את האנושות לטרגדיה, מנסים שני לוחות הברית לחסום.